

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת ואתחנן, תשס"ו
מספר 664מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

ההבדלים שבין הדיברות שבספר שמות לדיברות שבספר דברים על-פי שד"ל*

בשנתון "ביכורי העתים" של שנת תקפ"ח (סוף שנת 1827),¹ פרסם שד"ל מאמר מקיף על החילופים שבין דיברות ראשונים לאחרונים.²

ייחודו של מאמר זה, ששד"ל מציג בו בצורה מרוכזת פירוש רחב וממצה להבדלים שבין הדיברות בשני המקומות. בצד אלה מוסיף שד"ל במאמרו עוד פירושים, הרחבות ותובנות כלליות, המקושרים בצורות שונות לפסוקי עשרת הדיברות. ההרחבה היותר חשובה במאמרו מצויה בדברי הסיכום בסימומו של המאמר, שם מתאר שד"ל את יחסו לפשט, ואת תסכולו בשל העובדה שהמוני החכמים החולקים עליו אינם טורחים להתעמק בפשט.

במאמר זה נשתדל להציג את דברי שד"ל על ההשוואה בין הדיברות בשמות ובדברים, ולהביא את דעותיו הכלליות העולות ממאמרו זה.

מעמדם של הדיברות בספר דברים

כל העוסק בהבדלים שבין דיברות ראשונות לאחרונות,³ חייב לנקוט עמדה באשר למעמדם של הדיברות שבספר דברים. הבעיה העקרונית היא האם הם נאמרו ביחד עם הדיברות שבספר שמות, בבחינת "זכור ושמור בדיבור אחד נאמרו", או שפשוט נאמרו בתוך דברי החזרה של משה רבנו על קורות עם ישראל במדבר.³

שד"ל נוקט בדרך השנייה. על-פי שיטתו, את הדיברות בספר דברים התאים משה למצבו של העם, ארבעים שנה לאחר מתן הדיברות במעמד הר סיני. הצורך בהתאמה נבע משתי סיבות:

[1] השוני שבין דור מקבלי התורה לבין הדור העומד להיכנס לארץ.

[2] הבנה מוטעית של הדיברות, שגרמה לחטא העגל על-ידי בני ישראל.

בגלל שתי סיבות אלה "הוצרך משה ברוח נבואתו" לנסח את הדיברות בפעם השנייה בצורה שונה.

* מאמר זה הוא תקציר של מאמר מפורט יותר שפורסם באתר דעת www.daat.ac.il.

¹ השנתון **ביכורי העתים** יצא לאור בווינה בין השנים 1821-1833, במטרה לפרסם את סופרי ההשכלה מרחבי אירופה. שד"ל הרבה לפרסם בעיתון, בעיקר מאמרים על המילים הנרדפות שבתנ"ך.

² שמואל דוד לוצאטו, מראשי "חכמת ישראל" באיטליה, נולד בר"ח אלול בטריאסטי בשנת 1800, ונפטר בליל יום כיפור בפדובה בשנת 1865. פירושו לתורה לוקט על-ידי בניו והודפס לראשונה בפדובה בשנת 1871. הפירוש יצא במהדורה מחדשת בירושלים, במלאת 100 שנה לפטירתו של שד"ל.

³ שאלה נוספת הכרוכה בעניין זה, שאינה מהעניין העיקרי של מאמרנו, היא מה היה חרות בפועל על לוחות האבן השניים. האם הנוסח כפי שהוא מופיע בספר שמות או שמה הנוסח כפי שהוא מופיע בספר דברים. עיין על כך במאמרו של הרב ראובן מרגליות בספרו **המקרא והמסורה**, מוסד הרב קוק 1964, ובמאמרו של הרב חנוך ארנטרובי בספרו **עיונים בדברי חז"ל ובלשונם**, מוסד הרב קוק 1978.

הסיבות להבדלים שבין הדיברות

שד"ל מונה 12 הבדלים בין הדיברות שבספר שמות לאלה שבספר דברים, ומנמק את ניסוחם השונה על-ידי משה, בשישה נימוקים עקרוניים.

1. דיברות ראשונים ניתנו ליושבי המדבר שלא היו בעלי שדות וכרמים; דיברות שניים ניתנו ליושבי הארץ שהיו עתידים להיות בעלים לבתי קבע, שדות וכרמים, שאותם היה עליהם לעבד תדיר.
2. דיברות ראשונים ניתנו לאוכלי המן שהיו משוחררים מעול הפרנסה; דיברות שניים - לבאי הארץ שהיו עתידים לעמול לפרנסתם.
3. דיברות ראשונים ניתנו לפני הכישלון במעשה העגל; דיברות שנים - ניתנו לאחר החטא הזה.
4. דיברות ראשונים ניתנו לפני שהעם קבל את המצוות המפורטות; דיברות שניים - לאחר קבלת המצוות על כל פרטיהן.
5. בדיברות שניים ישנה הרחבה על הראשונים, בדרך של "לא זו אף זו".
6. דיברות ראשונים ניתנו על-ידי הקב"ה במעמד הר סיני; דיברות שניים ניתנו על-ידי משה בדרך של סיפור וחזרה.

שד"ל, שהיה בעל ביקורת עצמית מפותחת, דן בשני הנימוקים הראשונים לעיל, העוסקים למעשה בהבדל שבין הולכי המדבר לבאי הארץ, והוא מקשה על עצמו: כיצד ניתן להתלות בהבדל זה, שהרי בעת נתינת הדיברות הראשונים, לא נגזרה עדיין הגזרה בעקבות חטא המרגלים. בעת נתינת הדיברות הראשונים עמדו מקבלי התורה להיכנס לארץ מיד, "ומה הפרש אם כן בין שומעי הדיברות הראשונות לשומעי השניות, והלא כולם כאחד היה במדבר, והיו מקוים לבא אל ארץ חמדה בימים מועטים".

תשובתו של שד"ל פשוטה. הדיברות הראשונים היו באמת מיועדות לבאי הארץ, ומשאלה חטאו, נגזרה גזרת הליכתם במדבר במשך 40 שנה, שבמהלכן התגלו למשה תכונות מיוחדות של דור המדבר: והנה הפרש גדול בין הדור ההוא לדור הקודם... והנה עוד אין ספק כי היה מכוונת משה בדבריו האחרונים לחזק לב בני ישראל ולהסיר מלבם יראת עיכוב חדש, ולפיכך בחר לתקן דבריו באופן שיבינו מתוכם כי קרובים הם לבוא אל הארץ, יותר ממה שהיו קרובים אליה זה ארבעים שנה.

להלן נדגים את שינויי הניסוח הנובעים מההבדלים העקרוניים שלעיל (לפי המספרים הנ"ל):

1. דיברות שניים ניתנו לבאי הארץ שהיו עתידים להיות בעלי שדות וכרמים. בדיברות הראשונים, במצווה העשירית, נאמר: "לא תחמד בית רעך", ולא הוזכר שדהו. ואילו בשניים נוסף השדה - "ולא תתאוה ... שדהו". הזכרת השדה נוספה כדי לעודד את העם, להזכיר את הנחלה שיירשו עם כניסתם לארץ "באופן שיבינו כי קרובים הם לבוא אל הארץ".
2. דיברות ראשונים לאוכלי המן, שניים - לעמלים לפרנסתם.

על הדיבר "כבד את אביך ואת אמך" שבספר שמות, ישנה בספר דברים תוספת: "כאשר צוך ה' א-להיך". מאחר שבעת מתן הדיברות הראשונים אכלו ישראל את המן ולא נחשפו לטרדות הפרנסה, כיבוד ההורים במצב כזה היה טבעי שהרי "אביהם ואמם הביאום לאור העולם להתענג בחיים נעימים". באי הארץ, לעומת זאת, היו עתידים לעמול קשה לפרנסתם, ובמצב כזה עלולה להתגבר בקרבם הרגשת הבוז להורים "על אשר הביאוני אל חיי צער אלה, לאכול פת לחם בזיעת אפי". על כן נאמר בהם "כאשר צוך", לאמור שמצוות כיבוד אב ואם צוותה על ידו יתברך ואין מקום להרהר אחריה. יש לקיימה כציווי שאינו תלוי במציאות זו או אחרת, ואין להגבילה לדור אוכלי המן בלבד.

3. דיברות ראשונים לפני חטא העגל, דיברות שניים - לאחר החטא.

חטא העגל נבע מפרשנותו המוטעית של העם לציווי "לא תעשה לך פסל וכל תמונה", כאילו חל האיסור רק על עשיית פסל שהיחס אליו הוא כאל אלוהות ממש שאותה ראוי לעבוד. העם הבין מהביטוי "פסל וכל תמונה" שאין איסור לעבוד פסל שאין רואים בו עצמו א-לוה, והוא נתפס רק כמייצג את הקב"ה. העם השווה בין הפסל כמייצג מוחשי של ה', לבין המשכן שגם הוא ייצוג מוחשי לנוכחות ה'. השוואה זו והבנה מוטעית זו, גרמו לעם להשתחוות לעגל ולעבדו. כדי למנוע מהעם טעות כזו בעתיד, כולל משה בדיברות השניים את כל הפסלים והתמונות האפשריים. משה עושה זאת על ידי השמטת ה"וי"ו של "פסל וכל תמונה". הביטוי "פסל כל תמונה" בא לומר לך שקיים איסור מוחלט: כל פסל וכל תמונה אסורים, בין אם ייחשבו כאלוה, ובין אם ייחשבו רק כמייצגים של הקב"ה.

4. דיברות ראשונים לפני קבלת המצוות המפורטות, דיברות שניים - לאחר קבלת המצוות.

בדיברות שבספר שמות נאמר: "לא תענה ברעך עד שקר", שהוא איסור להעיד עדות שאינה מדויקת, עדות המסלפת את פרטי המקרה. בדיברות שבספר דברים נאמר: "לא תענה ברעך עד שוא" - לא תעיד

בו עדות שכולה מופרכת, ואינה קשורה למציאות כלל. השוני נובע מן העובדה שבין הדיברות הראשונים לאחרונים, נוספו למצוות פרטים והלכות, ובהם גם דיני עדים זוממים. בדיברות הראשונים, לפני קבלת דין עדים זוממים, הוזהרנו ממתן עדות שקר, גם אם היא מבוססת על מעשה שהיה. הלכות עדים זוממים שניתנו לאחר מכן, כוללות הליך משפטי המאפשר לבית הדין להזהיר את העדים, לחקור אותם היטב, לחשוף סתירות בעדותם ולהזימם, ואולם אין בית הדין יכול להזים עדות על מקרים מדומים שאין להם כל בסיס במציאות. לכן, לאחר הפעלת דיני העדים הזוממים פחתה סכנת עדי השקר, אך נותרה בעינה סכנת עדי השווא, שלא ניתן להזים את עדותם, שהיא פרי דמיונם בלבד. לכן ציוונו משה בדיברות השניים: "לא תענה ברעך עד שוא", אל תעיד בו עדות דמיונית שאינה קשורה למציאות כלל.

5. הדיברות שבספר דברים יש בהן הרחבה על על הדיברות שבספר שמות, בדרך של "לא זו אף זו". בדיברות הראשונים נאסר לחמוד דבר האסור, ואילו בדיברות השניים הורחב האיסור בדרך של "לא זו אף זו", גם ל"לא תתאוה". על האדם להיזהר מלחמוד דברים האסורים לו, אך עליו לשאוף להימנע מלהתאוות אף לדברים המותרים לו. ומדייק שד"ל, מאחר שאשת רעך אסורה לך תמיד, אי-אפשר שהכתוב "לא תתאוה" יחול לגביה, ולכן גם בדיברות השניים נוסח האיסור בלשון "לא תחמוד" כאשר מדובר ב"אשת רעך".

6. דיברות ראשונים ניתנו במקורם על-ידי הקב"ה, דיברות שניים השמיעם משה רבנו על דרך החזרה והסיפור.

בדיברות הראשונים הופרד כל דיבר מחמשת הדיברות האחרונים, והושמע על-ידי הקב"ה כשהוא לעצמו (לדעת הסוברים שהקב"ה השמיע לישראל את הדיברות כולם). מתן הדיברות השניים מתואר על-ידי משה על דרך הסיפור, ולכן הוספה וי"ו החיבור לכל אחד מחמשת הדיברות האחרונים - "כלומר כאדם הקורא דברים שאינם חדשים, ולכן הוא חורז אותם זה אחר זה בוא"ו העיטוף (החיבור)".

דברי הסיכום של שד"ל על ההתייחסות ל'פשט'

שד"ל ראה את הסבריו למקרא, ובפרט את פירושו הלשוניים, כביטוי מלא ואמתי של פשט הכתובים. "טעמי החילופים האלה (הם) יקר תפארת חכמת הפשט". שד"ל גם מאמין שפירושי הפשט שלו הם האמת היחידה בפירוש הכתובים, שהרי "אחד הוא הפשט, כי אחת היא האמת". על בסיס עמדתו זו, ימצא החולק עליו כחולק הן על הפשט הן על האמת. ומאחר וכבר הורונו חז"ל ש"אין מקרא יוצא מדי פשוטו", כיצד יוכל מי מחכמי המקרא לחלוק עליו ולחלוק על האמת? "מאין יצאה הרעה הזאת לנו? ומי הדיח המון תופשי התורה לשנות את דרכם ולחזות לנו שוא ומדוחים?"⁴

שד"ל תולה את עמדת החולקים עליו בפחד מפני האמת. דרך האמת משולה בעיניו לדרך צרה ביותר, "כי אחת היא האמת מקומה צר מאוד, אין דרך לנטות ימין ושמאל. הקולע אל השערה ימצאנה, והנוטה כה וכה מן הנקודה ההיא, הוא תועה".

קיומה של אמת אחת מאיים על פרשני המקרא וחוקריו. שהרי אם לא יכוונו לאמת יחידה זו, ניתן יהיה להעמידם על טעותם ולומר להם "תעית, תעית, שקר דברת".

כדי להימנע מן המחלוקת עם התועים מצד אחד, או מן ההסכמה עם סברתם השגויה מצד שני, הרחיבו חכמי המקרא את דרך הפירושים; הם עמעמו את הפשט היחיד ואפשרו להעלות סברות ופירושים רבים, שכולם לגיטימיים, בבחינת "שבעים פנים לתורה". כך יכולה כל סברה להתקבל, ולא ניתן לחכם לבקר את זולתו - "הלא יקשה להם דרך הפשט, אשר יכריחם להוכיח לתועה מום סברתו, או להסכים עמו בכל שגיאותיו". ולכן "נועצו לב יחדיו להרחיב להם את הדרך, הלא תראה עדת למדנים נאספים, איש איש מהם פושק שפתיו ומגלה רעיוניו".

אליעזר דניאל יסלזון

יו"ר הנהלת המכון הגבוה לתורה

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

⁴ על מעמדה של האמת במחקריו ובכתביו של שד"ל, עיין במאמרו של ראובן בונפיל בקובץ "איטליה", בעריכת ראובן בונפיל, יצחק גוטליב וחנה כשר, שהוקדש לשד"ל במלאת 200 שנה להולדתו, מגנס 2004.